

Отримано: 12 березня 2018 р.

Прорецензовано: 15 березня 2018 р.

Прийнято до друку: 19 березня 2018 р.

e-mail: liliya.garashenko@gmail.com;

olamizina@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-1(69)/1-100-103

УДК: 811.161.2'371.623: 811.161.2'373.611

**Гаращенко Лілія Борисівна,  
Мізіна Ольга Іванівна,**

*Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, м. Полтава*

### **СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛЬОВІ ВЛАСТИВОСТІ СКЛАДНОНУЛЬСУФІКСАЛЬНИХ АД'ЄКТИВІВ НА ОЗНАЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТА ВНУТРІШНЬОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТВАРИН**

*У статті розглянуто дериваційні, структурно-семантичні й функціонально-стильові можливості узуальних та індивідуально-авторських ад'єктивних композитів з матеріально не вираженим суфіксом, що означають тварину за внутрішніми та зовнішніми характеристиками. З'ясовано їх місце, роль та сфери функціонування в сучасній українській мові.*

**Ключові слова:** нульовий суфікс, формант, нульсуфіксальний спосіб словотвору, узуальний дериват, ІАН (індивідуально-авторський новотвір), ад'єктивний складнонульсуфіксальний композит, мотивований, напівмотивований, немотивований дериват.

**Гаращенко Лилия Борисовна,  
Мизина Ольга Ивановна,**

*Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка, г. Полтава*

### **СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ И ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛЕВЫЕ СВОЙСТВА СЛОЖНОНУЛЬСУФФИКСАЛЬНЫХ АДЪЕКТИВОВ ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ВНЕШНЕЙ И ВНУТРЕННЕЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЖИВОТНЫХ**

*В статье рассмотрены деривационные, структурно-семантические и функционально-стилевые возможности узуальных и индивидуально-авторских адъективных композитов с материально не выраженным суффиксом, которые обозначают животное по внутренним и внешним характеристикам. Выяснено их место, роль и сферы функционирования в современном украинском языке.*

**Ключевые слова:** нулевой суффикс, формант, нульсуффиксальный способ словообразования, узуальный дериват, ИАН (индивидуально-авторский неологизм), адъективный сложнонульсуффиксальный композит, мотивированный, полумотивированный, немотивированный дериват.

**Liliia Harashchenko,  
Olga Mizina,**

*Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University*

### **THE STRUCTURAL-SEMANTIC AND FUNCTIONAL-STYLISH PECULIARITIES OF COMPOSITE NOUGHT-SUFFIX ADJECTIVES FOR THE DETERMINATION OF EXTERNAL AND INTERNAL ANIMAL FEATURES**

*Among the structural-semantic types of composites with materially unformed formant, it is quite productive, both in usage and among individual author's neologism, to derive the definition of an animal by external and internal characteristics with the first adjective component of non-colour semantics and the second noun component that was not the subject of a special research, and due to the relevance of the chosen topic. The analysis showed that among the composites of the lexical-semantic group which is under study, groups of motivated, semi-motivated and unmotivated derivatives are actively functioning.*

*Motivated composites mean the external characteristics of animals, have 6 subgroups, which denote: form pieces and parametric characteristics of the animal; the quality of hair covering, skin (leather) and the horns of the animal; parts of the animal's body according to perception by touch (tactile characteristics); animal of unusual appearance and the similarity of parts of the body to other subjects; strength, endurance. Semi-motivated usual complex zero-suffixal adjective derivatives and individual-author's neologisms nominate the external characteristics of the animal and denote the quality of the animal's hair covering. Non-motivated derivatives of the studied lexical-semantic group are not common.*

*According to the internal characteristics of the animal, only semi-motivated composites of the four subgroups are defined: for extraordinary visual properties; according to motor capabilities; by referring to the sound, condition of the animal.*

*It was found that zero-suffixal adjective composites are semantically diverse, have broad compatibility and are equally active in realizing their direct and figurative values. A significant number of individual-author's neologisms, giving way to distribution with nouns as nominating humans, mythical creatures, natural phenomena, stars, landscapes, weapons, mechanisms, vehicles, etc., realize a new figurative meaning «animation» of inanimate, acquiring in every case various semantic shades, thereby replenishing the corpus of epithets.*

**Key words:** zero suffix, formant, zero suffix word formation method, usual derivative, IAN (individual-author's neologism), adjective complex zero-suffixal composite, motivated, semi-motivated, non-motivated derivative.

Складнонульсуфіксальні ад'єктивні деривати утворюються шляхом основокладання, обтяженим суфіксацією (формант – порядок слідування основ, єдиний наголос, інтерфікс (або без нього), нульовий суфікс, закінчення). У свою чергу нульовий суфікс прикметника – історично обґрунтована морфема, що здавна вважається повноправним компонентом

українського морфемікону. Разом із закінченням він є важливою складовою частиною словотворчих формантів сучасної української мови, які утворюють розгалужену систему словотвірних типів.

Серед структурно-семантичних типів композитів з матеріально не вираженим суфіксом досить продуктивним як в узусі, так і серед ІАН є утворення з першим прикметниковим та другим іменниковим компонентом. Дотепер ад'єктивні композити з матеріально не вираженим формантом досліджуваного словотвірного типу, утворені за структурою «прикметник (ІІ) + іменник (І) + нульовий суфікс + закінчення *-ий*» взагалі, і деривати на означення зовнішньої та внутрішньої характеристики тварини з першим прикметниковим компонентом неколірної семантики та другим іменниковим компонентом зокрема, не були предметом спеціального дослідження, чим і зумовлена **актуальність обраної теми**.

До композитів з матеріально не вираженим суфіксом відносимо ад'єктиви, утворені шляхом основокладання зі сполучною голосною (інтерфіксом) або без неї (досить рідко) та нульовим суфіксом на базі словосполучення, що має в основі «П + Ї», де прикметник може мати як семантику кольору: *біло-, блакитно-, блідо-, каро-, рум'яно-* тощо, словотвірне значення «ознака за кольором того, що названо мотивуючим іменником» (*біловидий, блакитноокий, блідолиций, кароокий, рум'янолиций* тощо), так і іншу семантику (окрім колірної), словотвірне значення «ознака за властивостями того, що названо мотивуючим іменником»: *дзвінко-, крикко-, стрім-, туго-, хижко-* тощо: *дзвінкоголосий, криккотілий, стрімголовий, туговухий, хижоокий* тощо. Структурно-семантичні та функціонально-стильові властивості складнонульсуфіксальних ад'єктивів з першим колірним компонентом розглянуто в окремій роботі [5].

**Мета статті** – виявити активність вживання складнонульсуфіксальних ад'єктивних дериватів на означення зовнішньої та внутрішньої характеристики тварини з першим прикметниковим компонентом неколірної семантики та другим іменниковим компонентом, специфіку їх функціонування у мові, дериваційні, структурно-семантичні та функціональні можливості. Матеріалом для дослідження послужила картотека, укладена шляхом суцільної вибірки зі словника української мови (узуальні одиниці) [7], словників інновацій [1; 3; 4; 6], а також твори українських письменників ХІХ–ХХІ століть.

Складні прикметники як засіб творення традиційних та індивідуально-авторських епітетів постійно привертає увагу лінгвістів. На основі різноаспектного вивчення інновацій створено низку словників нової української лексики (Г. Віняр і Л. Шпачук, Г. Вокальчук, Ж. Колоїз, Д. Мазурик, А. Нелюба), але незважаючи на те, що цій групі лексики в українському мовознавстві приділена значна увага, складнонульсуфіксальні прикметникові композити вивчалися тільки принагідно в контексті розгляду інших проблем. Фрагментарно вони були предметом дослідження у складі метафоричних конструкцій у роботах Т. Біленко, Н. Гаврилюк, Г. Вокальчук, О. Рудь, О. Жижомі та ін. Аналізуючи композитні деривати, утворені на базі прикметниково-іменникового сполучення, в загальному масиві композитів, більшість мовознавців називає їх дериватами, що утворилися шляхом композиції основ без участі афіксів (Г. Вокальчук, О. Рудь та ін.), з огляду на формант, до складу якого входить нульовий суфікс, ці композити не вивчалися.

Застосування методу перифраз при дослідженні дериваційно-номінативних процесів в ад'єктивних складнонульсуфіксальних утвореннях дало змогу встановити синтаксичні кореляти, що визначають формальну похідність, та з'ясувати семантичну похідність, а також встановити відношення між твірними та похідним словом, між формантом та твірною основою, зокрема виділити мотивовані, напівмотивовані та немотивовані деривати (за методикою Н. Клименко) [2, с. 51–52].

Мотивовані композити, що означають зовнішні характеристики тварини поділяємо на 6 лексико-семантичних підгруп.

1. Складнонульсуфіксальні ад'єктивні деривати, що означають форму та параметричні характеристики частин у тварини, переважно мають ті ж основи, що і для означення відповідних характеристик у людини, хоча інколи можуть уживатися й специфічні прикметникові та іменникові основи, що характеризують тільки тварину, напр., препозиційна основа *куцо-* та постпозиційні компоненти *-крилий, -лапий, -рогий, -дзьобий, -хвостий* означають частини лише тварини (*куцохвоста сорока, куцохвості миші; ширококрилий орел, довголапий навул, круторогі воли, кульон тонкодзьобий, полоз тонкохвостий*), причому стилістично нейтральні означення тварин у дистрибуції з назвами особи набувають негативної оцінності, напр., *тупорилий* (у значенні «нерозумний, дурнуватий, некмітливий»): [Печариця:] *Та й Євдокія Василівна.. (Затинається).* [Храпко:] *Що, і та, тупорила, проти мене?* (Панас Мирний) [7, Т. 10, с. 322]. Найбільшу функціональну активність складнонульсуфіксальні ад'єктивні деривати досліджуваної лексико-семантичної підгрупи виявляють у науковому стилі, оскільки мають семантико-словотвірний потенціал для творення складних термінів, що здавна функціонують у загальнонародній мові.

2. Композити, що означають якість волоссяного покриву, шкіри (шкіри) та рогів у тварини. До цієї лексико-семантичної групи відносимо складнонульсуфіксальні ад'єктивні деривати із прикметниковими основами, аналогічними тим, що означають людину, та іменниковими – *-ривий, -шерстий, -перий, -крилий, -вовний, -рогий, -шкурый (-шкірий): довгогриві коні, густошерсті вівиці, ряснорогий олень, твердокрилий жул, товстошкурый тюлень*. Якість волоссяного покриву частин тіла тварини означають ад'єктиви *важкогривий кін* (В. Сосюра) [6, с. 80], *пухнастохвості білки* (М. Рильський) [1, с. 373]. Особливості волоссяного покриву у тварини означає ІАН *космогрудий кін* (М. Бажан) [6, с. 80] (у значенні «у якого волохаті груди»).

3. Частини тіла тварини за сприйняттям на дотик (тактильні характеристики) означають мотивовані ІАН, напр. *сухокрилі* (← *сухий* у значенні «позбавлений вологості») *кажани* (Т. Осьмачка) [3, с. 150], *холодноухе звіря* (Ю. Бедрик), *холодноперий качур* (В. Затулівітер) [1, с. 467].

4. Узуальні складнонульсуфіксальні ад'єктивні деривати, що означають тварину за незвичайним виглядом, напр.: *шотландські висловухі кішки, вислогуба шкапа, вислозаний бик; криводзьобий орел, кривоклубий кін, криволапий песик, різноокий кін*.

5. Композити, що характеризують тварину за наявністю характерних соматичних елементів та за подібністю частин тіла до інших предметів. До цієї лексико-семантичної підгрупи відносимо складнонульсуфіксальні ад'єктивні деривати, що у препозиційній основі мають прикметники зі словотвірними суфіксами *-аст- (-ат-), -ист-*: *пластинчастовусі жуки, пластинчастодзьобі (пластинчатодзьобі) види птаці, безхребетні членистоногі тварини, перетинчастокрилі порожнисторогі біки*. Ці нульсуфіксальні композити належать до зоологічної термінології і можуть виступати в ролі субстантивованих іменників, що є назвами таксонів. Ознака, що підкреслює зовнішню подібність до предметів, виражається в

узуальному складноньюсуфіксальному дериваті *гіллясторогий* за допомогою суфікса *-аст-* у першій ад'єктивній основі: *Далеко, на самому крайнебі, паслися гуртком гіллясторогі олені, зебри та антилопи* (О. Гончар). Н. Клименко називає такі прикметникові композити порівняннями за подібністю до інших предметів (пор. *гіллястокологий*) і зазначає, що ці ознаки ґрунтуються на метафорі за формою, вони широко представлені у термінологічній лексиці [2, с. 238].

6. Лексико-семантична підгрупа композитів, що означають характеристики тварини (міцність, витривалість) в узуальному словотворі малочисельна і репрезентована дериватами *міцногий віл*, *міцнокрила горобина зграя*. Натомість серед ІАН цієї ж підгрупи відносимо такі деривати: *дужокрили альбатроси* (І. Гончаренко) [6, с. 7], *могутньокрилий орел* (В. Мисик) [1, с. 283], *легкопері крила* (В. Пачовський) [6, с. 92–93].

Напівмотивовані узуальні складноньюсуфіксальні ад'єктивні деривати й ІАН *буйногровий*, *голоший*, *голопузий* та *космогрудий* номінують зовнішні характеристики тварини і означають якість волосяного покриву тварини. Препозиційна основа композита *буйногровий* (*скакун*), утворена від прикметника *буйний* у переносному значенні, тобто «той, що дуже сильно розрісся», синонімічного з лексемами *пишний*, *розкішний*. Деривати *голоший* та *голопузий* означають дитинчат тварин, у яких ще не виросла шерсть на тілі: *На горбочку, днювали індичата – голоший та голопузи, з пучечками пір'їнок на хвості й крильцях* (Я. Гримайло) [7, Т. 2, с. 117].

Немотивовані складноньюсуфіксальні ад'єктивні деривати досліджуваної лексико-семантичної групи непоширені.

Тварину за внутрішніми характеристиками означають лише напівмотивовані композити чотирьох лексико-семантичних підгруп.

1. Узуальний складноньюсуфіксальний ад'єктивний дериват *гостроокий* (у значенні «те саме, що *гострозорий*» [7, Т. 2, с. 146]) означає тварину, яка має надзвичайні зорові властивості: *І раптом розсуває щось комиш Безшумно, ніби видра гостроока* (М. Рильський) [6, с. 25]. З морфологічно простими прикметниками *добрий*, *злий* синонімічно співвідносяться ІАН із відповідними основами *доброокий лев* (Л. Косановська) [4, с. 90] (= *добрий*), *злоокий круж* (М. Бажан) [6, с. 94] (= *злий*).

2. Узуальні нульсуфіксальні прикметникові композити *бистроногий*, *прУДК:оногий*, *легконогий*, *швидконогий*; *прУДК:окрилий*, *легкокрилий*, *швидкокрилий* номінують рухові можливості тварини й характеризують її за швидкістю, рухливістю, жвавістю, корельюючи зі співвідносними морфологічно простими ад'єктивами *бистрий*, *легкий*, *прУДК:ий*, *швидкий*: *бистроногий віслок*, *прУДК:окрила ластівка*, *прУДК:онога сарна*, *легкокрила чайка*, *легконогі лісові звірі*, *швидкокрилий стриже*, *швидконогий рисак*. Рухові можливості тварини, а саме здатність жваво й спритно рухатися чи швидко реагувати, означають ІАН *бистрокрилі птаці* (М. Рильський) [6, с. 172], *прУДК:оголова лиска* (А. Малишко) [6, с. 99], *меткоокі сороки* (М. Кондратенко) [4, с. 82]. Світлі, радісні почуття та прагнення свободи, що приносять на своїх крилах птахи навесні, або, навпаки, сумні, безрадісні емоції означають прикметники з іменниковою основою-соматизмом *-крилий*: *веснянокрилий птах* (М. Сингаївський) [6, с. 171–172], *вільнокрилі птаці* (Д. Білоус) [1, с. 145], *похмурокрилі ворони* (М. Бажан) [1, с. 357]. *Брикливу*, *норовисту* тварину означає ІАН *брикливогровий*: *брикливогрове лоша* (М. Пшеничний).

3. На ознаку за віднесенням до звучання, звукової наповненості, здатністю видавати дзвінки, музичні або ревучі звуки копитами, крилами, дзьобом тощо вказують ІАН із прикметниковими основами *дзвінко-*, *музично-*, *ревучо-*: *дзвінкопитий кінь* [3, с. 43] (М. Драй-Хмара) [3, с. 43], *дзвінкокриле птаство* (М. Рильський) [6, с. 173], *музичнодзьобі племена пташині* (Б.-І. Антонич) [1, с. 286]; *ревучосердий кондор* (В. Барка) [1, с. 377], *ревучосерда птиця* (В. Барка) [6, с. 172].

4. Внутрішні характеристики тварини означають нульсуфіксальні композити, що номінують її стан (*веселокрилі бджоли*, *грізнокрилий птах*) та рухові можливості тварини (*тупоходий кінь*).

Серед ІАН виявлено композити, що на основі метафоричного перенесення стають немотивованими, сполучаючись з іменниками, які номінують: 1) людину: *криволаба* (← *лаба*, діал. *лапа*, *нога*) *баба* (В. Гренджа-Донський) [6, с. 9], *пісеннокрилий брат* (І. Драч) [1, с. 344], *ширококрила людина* [6, с. 105–106] *чипкохвостий нездара* (Л. Костенко); 2) сукупність людей: *вогненнокрила рать* (А. Малишко) [6, с. 176]; 3) міфічних істот: «*Ввійдїть!*» *Я став такий безсилий.. Ну, що скажати їй мені, що наче привид ніжнокрилий, стоїть у білому вбранні...* (В. Сосюра) [6, с. 167]; 4) явища природи: *буйногровий вітер* (Л. Тендюк), *бистрокрилий вітер* (М. Бажан) [6, с. 28], *буйнокрилі вітри* (Б. Лепкий) [1, с. 129], *шумнокрилий вітер* (П. Карманський) [1, с. 484], *повнокрилий легіт* («*легкий прїємний вітерець*») (В. Барка) [6, с. 98], *ніжнокрилий вечір* (В. Сосюра) [1, с. 310], *неотмнокрилий вітер-вітрило* (С. Гординський) [1, с. 298]; 5) зорі, зірки (ґрунтується на порівнянні крил птаха з кутами зірки): *прозорокрила зірка* [6, с. 69], *пружнокрилий місяць* (Д. Шупта) [6, с. 117]; 6) частину тіла істоти: *ширококрилі очі* [6, с. 139]; 7) ландшафт: *чипкохвості береги* (Е. Андїєвська) [1, с. 475], *ширококрилий лан* (М. Рильський) [6, с. 96], *круторогі скелі* (Ю. Клен) [6, с. 198]; 8) зброю: *гостродзьобі кулі* (В. Поліщук) [6, с. 95], *дзвінкопєрая стріла* (Т. Осьмачка) [1, с. 182]; 9) механізми, транспортні засоби, їх частини: *бистрокрилий потяг* (В. Крищенко) [6, с. 164], *орлекрилі човни* (В. Сосюра) [6, с. 240], *хитиннозябрий фізеляж* (Е. Андїєвська) [6, с. 228]; 10) дію: *натхненнокрилий політ* (В. Ярмолюк); *сонячнокрилий лет* (Р. Лубківський), *ширококрилий лет* (Д. Шупта) [6, с. 99]; 11) абстрактні поняття: *буйногрові думи* (А. Малишко) [6, с. 157], *буйнокрилі мрії* (О. Бабій) [6, с. 120–121], *залізнокрилі мрії* (М. Драй-Хмара) [1, с. 211], *перістокрила муза* (В. Мисик) [1, с. 338], *сніжнокрила пристрасть* [6, с. 168]; 12) іменники, що номінують поняття, співвідносні зі звуковим виявом (*бій*, *тупїт*, *шум*, *прїстук*, *пісня* та ін.): *громкокрилий бій* (М. Рильський) [1, с. 173], *променистокрила пісня* (М. Рильський) [1, с. 366], *дивноперий шум* (І. Драч) [3, с. 43], *дзвінкокопитий тупїт* (М. Зеров) [1, с. 181].

Отже, складноньюсуфіксальні ад'єктивні деривати, що означають тварину за внутрішніми та зовнішніми характеристиками і утворилися на базі прикметниково-іменникового сполучення, препозиційним компонентом яких виступають прикметники неколірної семантики, посідають вагоме місце серед складноньюсуфіксальних ад'єктивних дериватів взагалі з огляду на їх численність. З'ясовано, що нульсуфіксальні ад'єктивні композити досліджуваної лексико-словотвірної групи семантично різнопланові, мають широку сполучуваність і однаково активно реалізують свої прямі та переносні значення. Значна кількість ІАН, уступаючи в дистрибуцію з іменниками-абстрактними назвами, а також такими, що номінують людину, міфічні істоти, явища природи, зорі, зірки ландшафт, зброю, механізми, транспортні засоби тощо реалізують нове переносне образне значення – «оживлення» неживого, набуваючи в кожному разі різних значенневих відтінків, поповнюючи тим самим корпус епітетів. У перспективі передбачено розглянути складноньюсуфіксальні ад'єктиви, утворені на базі

---

прикметниково-іменникового сполучення, що вказують на ознаку за віднесенням до людини, і мають в іменниковій основі назву несоматичного поняття.

**Література:**

1. Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії XX століття // Авторський неологізм в українській поезії XX століття (лексикографічний аспект) : [монографія] / за ред. А. П. Грищенка. Рівне : Науково-видавничий центр «Перспектива», 2004. С. 94–491.
2. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. Київ : Наук. думка, 1984. 251 с.
3. Колоїз Ж.В. Тлумачно-словотвірний словник okazіоналізмів. Кривий Ріг : ТОВ «ЯВВА», 2003. 168 с.
4. Коротич К., Лук'яненко С., Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2007) : словник / за ред. А. Нелюби. Харків : ХІФТ, 2009. 172 с.
5. Мізіна О. І. Тенденції розвитку системи індивідуально-авторських композитів (на матеріалі ад'єктивних складнонуньсуфіксальних дериватів з першим колірним компонентом) // Вісник Дніпроп. ун-ту. Серія «Мовознавство». № 11. Т. 19. / відп. ред. Т. С. Пристайко. Дніпропетровськ : Вид. ДДУ, 2011. Вип. 17. Т. 2. С. 105–114.
6. Рудь О. Поетичне слововживання складних прикметників та діеприкметників. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2001. 270 с.
7. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; гол. ред. І. К. Білодід. Київ : Наук. думка, 1970–1980.